

Міністерство освіти та науки України

- Кафедра історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
- Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України

**Збірка наукових праць
(за матеріалами конференції 14-15 березня 2024 року)
м. Одеса**

«Історична, краєзнавча та літературна Одещина»

Електронне наукове видання

**Кафедра історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

**Кафедра історії України та спеціальних історичних
дисциплін Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**Кафедра історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка**

**за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного
Причорномор'я Інституту археології НАН України**

**ІСТОРИЧНА, КРАЄЗНАВЧА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ОДЕЩИНА**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2024

УДК 94(477):(06)

У

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 22 від квітня 2024 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № ... від2024 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*

PhD Герасименко В. В. (Одеса) – *відповідальний секретар*

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Брюяко І. В. (Одеса)

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Бачинська О. А.

д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПАНСЛАВІСТСЬКА ІДЕЯ У ГРОМАДІВСЬКОМУ ТА НАРОДНИЦЬКОМУ РУХАХ В УКРАЇНІ (70-ті рр. XIX ст.) <i>Ангельчук Дмитро, Савченко Віктор</i>	8
ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ НА ОДЕЩИНІ В XIX ст.. <i>Артюх Ірина</i>	16
ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	21
ХРЕСТОВИЙ ПОХІД 1443 – 1444 РОКІВ ТА ПОДАЛЬША ДОЛЯ НАРОДІВ НА БАЛКАНАХ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (ЗА ДАНИМИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ) <i>Бруяко Петро, Серета Олександр</i>	25
МИНУЛЕ СТОРОЖИНЕЧЧИНИ ЗА ЕТИМОЛОГІЧНИМИ ТА ПИСЬМОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ <i>Гадинко Олександр</i>	30
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ II ПОЛОВИНИ XIX ст.) <i>Герасименко Вікторія</i>	38
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА <i>Дементій Світлана, Бабенко Людмила</i>	48
ЗАСНУВАННЯ ВЕЛИКОЇ МИХАЙЛІВКИ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ <i>Івис Вілен, Серета Олександр</i>	54
ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ <i>Луценко Іван, Бабенко Людмила</i>	60
ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ	

Герасименко В. В.
докторка філософії з історії та археології (PhD),
асистентка кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 94 (477)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ II ПОЛОВИНИ XIX ст.)

У публікації досліджено та проаналізовано роль міських голів у формуванні політики та стратегії управління міським самоврядуванням м. Одеси після впровадження Міського Положення 1863 р. Основну роль в цей період відіграли наступні постаті – Семен Михайлович Воронцов, Микола Олександрович Новосельський та Григорій Григорович Маразлі. Працюючи разом у складі одеської міської думи та управи, вони сформуvalи та організували певну систему роботи міських організацій для забезпечення потреб міста у другій половині XIX століття.

Ключові слова: одеська дума, управа, міський голова, Одеса, пропозиція.

Друга половина XIX ст. відзначилися періодом впровадження ліберальних реформ на теренах українських земель, що входили на той час до складу Російської імперії. Почалася поступова тенденція активізації самостійності місцевого рівня управління – завдяки впровадженню земської (1864 р.) та міської (1870 р.) реформ. Законодавчі акти, що запустили процес інституціоналізації органів місцевого самоврядування, першими отримали лише три міста – Петербург (1846 р.), Москва (1862 р.) та Одеса (1863 р.).

Запроваджена в Одесі система міського самоврядування була більш досконалою в порівнянні з тими, що діяли в Петербурзі та Москві. Зокрема, більш чітко розмежувалися виконавчі й

розпорядчі органи громадського управління; загальна дума не поділялася на окремі відділи й гласні засідали разом, їхня кількість – близько 75 осіб; розпорядча дума ставала виключно виконавчим органом загальної думи і з її складу був виведений представник уряду; міський голова обирався всіма станами тощо [1, с. 93-94; 2, с. 171-172].

Найбільш вдалим для діяльності міських голів було положення 1870 р. Очільник міського самоврядування віддавав розпорядження про скликання думи і визначав порядок денний для засідань. Під його особисту відповідальність друкувалися доповіді зі справ, які призначалися для розгляду в думі. Тільки через посередництво міського голови, дума могла запросити на свої засідання сторонніх людей. Міський голова мав право оскаржити постанову думи, якщо вважав останню незаконною. У надзвичайних випадках він міг розпоряджатися одноосібно, інформуючи про це згодом членів управи. Депутати міської думи, як і міський голова, обиралися терміном на чотири роки [3, с. 115-116].

Міська управа була заснована за міською реформою 1870 р., що замінила попередні шестигласну і розпорядчу думи. Орган завідував міським господарством та його управлінням. На чолі стояли голова і кілька членів, зачасти це були міський голова та кілька обраних депутатів зі складу загальної думи. У Петербурзі, Москві, Одесі, Ризі та Києві допускалося обирати товариша (заступника) міського голови. До структури міської управи входили секретарський, кредитний, бухгалтерський, будівничий, навчальний, лікарняно-санітарний відділи. Діловодство зосереджувалося в канцелярії. Справи в управі через її громіздку систему, надмірну бюрократизацію тощо вирішувалися повільно [4]. Через кожні два роки половина членів управи по черзі вибувала і заміщувалася новими обраними кандидатами з діючого складу гласних думи [5].

Міські Положення 1863, 1870, 1892 рр. надали можливість органам міського самоврядування та показали їхню здатність ефективно вирішувати соціально-економічні проблеми міста, благоустрою, охорони здоров'я, освіти, благодійності тощо [3, с. 116; 5; 6, с. 85; 7, с. 119; 8]. Демократичні принципи

формування міських дум, закладені реформами 1863 та 1870 рр., активізували городян для вирішення і політичних питань. Не дивлячись на консервативний характер реформи 1892 р., все одно відбувалось прискорення становлення демократичного устрою та обмеження монархії в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., хоча і меншими темпами, ніж у 1870-х рр. [8].

Ознайомившись з основними документами – це архівні справи, друковані журнали засідань думи та цивільна преса – було розглянуто роботу затверджених трьох міських голів в період їхнього перебування на посаді протягом другої половини XIX століття – Семен Михайлович Воронцов, Микола Олександрович Новосельський та Григорій Григорович Маразлі. Вони сформувавши підґрунтя для якісної діяльності органів міського самоврядування в Одесі, які за приклад могли згодом використовувати й інші українські міста після впровадження загальнодержавної міської реформи.

Метою даної публікації є дослідження формування певної політики управління трьома основними міськими головами Одеси, за діяльності яких відбулися впровадження 3 різних варіацій Міського Положення.

Роботу в міській думі на чолі з С. Воронцовим було розпочато з прийняття спільного проєкту (від голови міста та станових старшин) правил про порядок дебатів при розгляді справ, а також про створення комісій для різних справ [9, с. 265].

Міська дума тісно співпрацювала з розпорядчою думою, що здійснювала функції виконавчого органу [10, с. 52-53; 11, с. 139]. Вже за рік роботи на посаді голови міста, С. Воронцов запропонував на основі однорічного досвіду діяльності розпорядчої думи, створити комісію, яка має розібрати основні порядки та способи роботи зі справами, щоб скоротити витрати міського бюджету та забезпечити якість та продуктивність роботи виконавчого органу [9, с. 266]. Проте вже в 1867 р. виникла потреба в обмеженні дій думи, а саме – попередження вільних дій розпорядчої думи на майбутнє – дума може здійснювати тільки ті витрати, які виділені законом або рішенням загальної думи, у випадку відступу від цього правила – використані гроші будуть братися з членів Розпорядчої думи, що це допустили [12, с. 563].

Ще дві запропоновані контролюючі комісії С. Воронцовим мали здійснити аналіз стану міста, а саме міських будівель, доріг та очисних шляхів – уточнити всі зроблені роботи розпорядчою думою щодо ремонту міських будівель, роботи з шосування доріг та пошук коштів для припинення зловживань з боку золотарів (асенізаторів) й для більш зручного очищення нечистот [13, с. 557; 14, с. 469].

До обговорення ефективності роботи органів міського управління в Одесі повернулись у 1866 р., коли була створена комісія для аналізу норм практичної роботи міської думи за Міським Положенням 1863 р. Після багатьох обговорень, депутати думи дійшли висновків про нераціональний розподіл управлінських функцій між думами, прав і обов'язків між членами думи; неякісно налагоджену процедуру звітності, як відповідальності депутатів перед міською громадськістю; нелогічність у призначенні термінів засідань думи та невирішений механізм сплати податків. Вищезгадані проблеми й стали поштовхом до розроблення і удосконалення проєктів нового Міського Положення [15, с. 254-255].

Наступник С. Воронцова також дотримувався практики розподілу справ із залученням комісій. Однією із важливих ініціатив М. Новосельського, втілених в роботі думи була робота гласних разом з технічними комісіями з питань, що стосуються професійного втручання та допомоги з боку інженерів, архітекторів та інших техніків. Наприклад, розгляд проєкту від Комітету створення водостоків і виділення розміру грошових утримань та створення особливої комісії для з'ясування сили в газових ліхтарях, за прикладом Петербургу [16, с. 471; 17, с. 244-245].

Також була пропозиція від М. Новосельського про вибір постійної ревізійної комісії, яка контролювала всі роботи та поставки продукції до міста, мала створювати акти на прохання міського голови про кошториси для уникнення збитків [18, с. 418-419]. Микола Олександрович спробував унормувати питання з розглядом кошторису – була виголошена пропозиція про надання розпорядчою думою проєкту кошторису на наступний рік до

1 серпня поточного року. Проте в реальності це майже не втілювалося [19, с. 534].

Завдяки успішній співпраці техніків з депутатами і уникненню багатьох суперечок в думі, було прийнято рішення створити особливе будівельне відділення, де будуть зібрані всі технічні роботи міста [20, арк. 1-16; 21, с. 235].

В цей час, у місцевій пресі з'явилися замітки, що міський голова хоче запросити до Одеси стенографів для надання якомога більшої гласності рішенням загальної думи, які будуть готувати звітну документацію і навчати своїх майбутніх колег роботі стенографом [22, с. 233]. Пропозицію прийняли та внесли статтю в бюджет 1869 р. Ще одним доповненням до штату службовців місцевого самоврядування став юрисконсульт – довірена особа для проведення всіх процесів у місті, що виконуватиме також функції радника з юридичних питань [23, арк. 2-2зв; 24, с. 222].

Для організації активної участі у засіданнях з боку обраних депутатів міської думи, М. Новосельським спочатку було запропоновано друк прізвищ депутатів у журналах засідань [25, с. 282-283]. На жаль, це не мало великого впливу – тому з 1871 р. почали запроваджувати штрафи за відсутність на засіданнях гласних через неповажні причини [26].

Протягом засідань думи кінця 1860-х – початку 1870-х рр. з боку гласних виникає пропозиція про запровадження посади товариша міського голови, яка існує в московській та петербурзькій думах. Проте, довгий час цю пропозицію відхиляли, в тому числі й сам Микола Олександрович. Однак, у 1874–1875 рр., він особисто поновлює цю пропозицію з клопотанням до Міністерства внутрішніх справ [27, с. 340-342]. Але втілено це вже було за доби Г. Маразлі.

У 1870-х рр. постало питання про розширення тематики думського друкованого органу ВОГОУ. Оскільки уряд не дозволить створення ще однієї газети, тому що вже є монополія ОВ – думський орган може стати альтернативою [28, с. 191-192]. Зміна програми ВОГОУ відобразилася вже у номерах 1880 р.

Перед початком чергової російсько-турецької війни 1877–1878 рр., депутати одеської думи підтримали пропозицію Миколи Олександровича щодо створення комісії, яка визначить

фінансовий стан Одеси, і надасть пропозиції, чим місто зможе допомогти у воєнних потребах [29, с. 170].

Жваве обговорення та діяльність комісії з питань аналізу ефективності роботи міської думи за Міським Положенням 1863 р. призвели до створення проєкту нового законодавчого акту. Після багатьох бюрократичних зволікань він був повернутий на доопрацювання спеціальної комісії, в якій працював і М. Новосельський [30, с. 79; 31, с. 200; 32, с. 161]. Розроблене комісією нове Міське Положення 1870 р. було затверджено імператором [5; 15, с. 256]. В Одесі це положення запрацювало трохи пізніше – не в 1870 р., а в 1873 р.

Григорій Маразлі вже мав досвід роботи в думі, в якості виконуючого обов'язки міського голови, і розумів, наскільки обтяжлива робота міського голови, і що є необхідним введення в склад міського самоуправління посади товариша (заступника) міського голови. Ця посада була виборною, обраний кандидат офіційно мав змогу замінити міського голову у разі від'їзду та відпусток останнього та брав на себе частину зобов'язань, наприклад участь у засіданнях рад різних організацій [33, с. арк. 1-3].

У 1886 р. було запропоновано створити комісію, яка буде займатися дослідженням тогочасного стану справи оцінки міського нерухомого майна, і має створити нові правила для оцінки нерухомого майна, беручи за початкову точку рівномірність обкладання платників на користь міста оціночним збором [34, с. 2-3].

В останні роки Г. Маразлі на посаді, було введено нове Міське Положення 1892 р. – оновлене законодавство встановлювало високий майновий ценз, що значно звузило коло виборців, а також відбулося скорочення повноважень міських дум. Відтепер вони підлягали контролю з боку губернатора, міністра внутрішніх справ та Сенату. Все це знизило ефективність діяльності органів міського самоврядування та гальмувало процес розгляду поточних справ міста [6, с. 86; 8]. Через рік, Г. Маразлі запропонував розширити управу п'ятим членом через те, що за новим Міським Положенням вони не мають кандидатів, що могли

б їх замінити у разі відсутності, хвороби, тощо [35, с. 1]. Проте це було запроваджено вже пізніше.

Таким чином, після початку реалізації міської реформи в Одесі (з 1863 р.), перші три міських голови – С. Воронцов, М. Новосельський та Г. Маразлі поступово розробляли та випробовували новий функціонал та процедури з вирішення питань міського господарства, намагалися втілити певні новації, які були дозволені лише в Петербурзі та Москві, або ж впроваджували власні ініціативи за підтримки депутатів міської думи.

Список використаних джерел

1. Марченко О. М. Порівняльна характеристика виборчої системи за міськими реформами 1863 р. для Одеси, 1870 та 1892 років. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. № 1(52). С. 91–98.
2. Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя, 2010. 596 с.
3. Герасименко В. В. Міські голови Одеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст. просопографічний портрет: дис. ... д-ра філос. за спец. 032 «Історія та археологія». Одеса, 2022. 268 с.
4. Лазанська Т. І. Міська управа // *Енциклопедія історії України*. Київ, 2009. Т. 6: Ла-Мі. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Miska_uprava.
5. Городовое положение, 1870 год. Дилетант. URL: <https://diletant.media/articles/38496989/>.
6. Дорошева А. О. Самоврядування в приморських містах Півдня України у другій половині ХІХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 41. С. 85-89.
7. Демин О. Одесская городская дума в эпоху реформирования Одесского городского самоуправления (60-80е гг. ХІХ в.). *Вісник Чернігівського національно педагогічного університету. Історичні науки*. 2011. № 87(8). С. 119-121.

8. Городовое положение 11 июня 1892 года. Internet Archive Wayback Machine. URL: <http://web.archive.org/web/20180106174243/http://www.hist.ms.u.ru/ER/Etext/grd1892.htm>.
9. Паламарчук В. Діяльність одеського міського голови С. М. Воронцова на шпальтах «Одесского вестника». *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2016. № 21. С. 263-269.
10. Столетие Одессы. С портретами административных и общественных деятелей и с видами Одессы / Изд. Н. Федорова. Одесса, 1894. 112 с.
11. Заседание 1 марта 1865 года. Журнал Одесской городской думы. *Ведомости Одесского Городского Общественного Управления (далее – ВОГОУ)*. 1865. 7 марта. С. 139.
12. Заседание 4 декабря 1867 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1867. 30 декабря. С. 563.
13. Заседание 29 ноября 1867 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1867. 23 декабря. С. 557-558.
14. Заседание 23 октября 1867 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1867. 14 ноября. С. 469.
15. Черемісін О. Обговорення умов міських реформ в Херсонській губернії у 1860-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2009. № 3. С. 252-258.
16. Предложение Городского Головы. *ВОГОУ*. 1868. 5 ноября. С. 471.
17. Заседание 24 апреля 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 8 июня. С. 244-245.
18. Заседание 7 августа 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 3 октября. С. 418-419.
19. Заседание 11 ноября 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 18 декабря. С. 534.
20. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. 1. Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. Оп. 44. Спр. 71. Про затвердження при розпорядчій думі господарчо-будівничого відділення. 16 арк.

21. Паламарчук В. Початок діяльності одеського міського голови Миколи Олександровича Новосельського на шпальтах «Одеського вісника». *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2017. № 22. С. 232-239.
22. Заседание 28 февраля 1869 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1869. 28 июня. С. 233.
23. ДАОО. Ф. 1. Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. Оп. 17. Спр. 55. Про створення при розпорядчій думі посади юрисконсульта. 3 арк.
24. Заседание 16 апреля 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 29 мая. С. 222.
25. Заседание 22 мая 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 6 июля. С. 282-283.
26. Городские дела. *Одесский Вестник*. 1871. 23 октября.
27. Заседание 10 ноября 1875 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1875. 24 декабря. С. 340-342.
28. Об изменении в программе. *ВОГОУ*. 1874. 28 июня. С. 191-192.
29. Заседание 19 апреля 1877 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1877. 29 мая. С. 170.
30. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), В. С. Шандра (наук. ред.), В. В. Шевченко (заст. відп. ред.), О. І. Гуржій, В. І. Милько (відп. секретар) та ін.. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 608 с.
31. Herlihy P. *Odessa Recollected: The Port and the People*. Boston, 2018. 256 p.
32. Гончарук Т. Г. Газетними стежками. Одеса, 2012. 204 с.
33. ДАОО. Ф. 2. Канцелярія Одеського градоначальника. Оп. 1. Спр. 1240. Про затвердження в Одесі посади товариша міського голови. 33 арк.
34. Предложение Городского Головы Г. Г. Маразли. *ВОГОУ*. 1886. 31 мая. С. 2-3.
35. Предложение Городского Головы Г. Г. Маразли. *ВОГОУ*. 1893. 23 мая. С. 1.